

Sanal Ekran Uygarlığında

Hayâ ile Hayat Bulmak

Prof. Dr. Mehmet Görmez

İslâm Düşünce Enstitüsü Başkanı

Prof. Dr. Mehmet Görmez
İslâm Düşünce Enstitüsü Başkanı

Sanal Ekran Uygarlığında Hayâ ile Hayat Bulmak
4 Aralık 2020 | İDE | Ankara

Sanal Ekran Uygarlığında Hayâ ile Hayat Bulmak

1

Bismillahirrahmanirrahim.

Bizleri yoktan var eden Rabbimize hamd u senalar olsun.

Sevgili Peygamberimize ve bütün peygamberlere salât ve selam olsun.

Çok Kıymetli Kardeşlerim,

Bugün usûl dersimize geçmeden önce hepimizi kuşatan güncel bir konu üzerinde biraz durmak istiyorum.

Bildiğiniz gibi son yıllarda bilişim ve iletişim teknolojilerinde çok büyük gelişmeler oldu. İnsanlık yepyeni bir durumla karşı karşıya kaldı. Zihnimiz, aklımız, kalbimiz, ruhumuz bu süreçlerden çok derinden etkileniyor. Maddi manevi bütün ilişkilerimiz, dinî hayatımız, manevi hayatımız büyük bir değişim, dönüşüm geçiriyor. Birey, aile, toplum, hatta bütün insanlık yepyeni bir süreç yaşıyor. Âdeta bütün hayatımız dijitalleşti. Sanal bir dünyaya mahkûm olduk. Son yıllarda, içinden geçtiğimiz koronavirüs süreciyle birlikte bu mahkûmiyet daha da arttı. Çocuklarımızın, gençlerimizin eğitimi, artık bu dijital mecra üzerinden yürüyor. İş hayatımızın olmazsa olmazları arasına girdi. Sanatsal etkinliklerimizi, kültürel faaliyetlerimizi, hatta dinî faaliyetlerimizi dahi artık dijital mecralarda icra ediyoruz. Bütün bunları birlikte değerlendirdiğimizde insanlığı kuşatan âdeta yeni bir uygarlık doğdu. Buna *Sanal Ekran Uygarlığı* diyebiliriz.

Şüphesiz, bu uygarlığın bilgiye kolay erişimi gibi, iletişim imkânlarını artırması gibi insanlığa getirdiği faydaları inkâr edilemez. Ancak bu uygarlığın “getirdikleri” kadar “götürdükleri” de var. Bugün bunun üzerinde biraz durmak istiyorum. Zira bu uygarlık, bütün mensuplarını pasif birer seyirciye dönüştürüyor. Bu uygarlığın en büyük hareket noktası akıl değil; gözdür. En büyük eylemi, düşünmek değil; bakmaktır. Müşahede etmek değil; seyretmektir. Göz, - *Değerli Kardeşlerim*, göz- bu uygarlıkta nazar ve müşahede aracı olmaktan çıkıyor; bir arzu, istek ve şehvet aracına dönüşüyor. Ve maalesef bu da beraberinde, bencilliği getiriyor, doyumsuzluğu getiriyor, duyarsızlığı getiriyor, şiddeti doğuruyor. Bu uygarlıkta, bu *Sanal Ekran Uygarlığında* insan hem kendisiyle hem ötekiyle hem âlemlle ilişkisini hakikat üzerinden değil; suret ve görüntü üzerinden kuruyor. Bu uygarlık, insan hayatında görsel idraki egemen kılıyor. Görsel idrakin egemenliği, aklın idrakini zayıflatıyor, kalbin idrakini bir çeşit ölümle karşı karşıya bırakıyor.

Değerli Kardeşlerim,

İnsan, idrak sahibi bir varlıktır. Arapça “درك” kökünden gelen idrak hem mantık ilminin hem felsefenin hem de psikolojinin bir kavramıdır. İnsan kendisi de dahil dışındaki bütün varlık âlemini aklıyla, kalbiyle, duyularıyla idrak eder; idrak eden bir varlık.

İnsandan istenen aslında külli bir idrakle hareket etmektir. Sadece duyularıyla hatta sadece gözüyle değil; aklıyla, kalbiyle de idrak etmesidir. İnsan, ancak böyle bir külli idrakle iman edebilir. Ancak böyle bir külli idrakle madde ve manayı, fizik ve metafiziği, mülk ve melekût âlemini kavrayabilir. Kur’an, varlığı, eşyayı ve kâinatı bir bütün olarak kavrayan külli idraki “nazar” diye isimlendirmiştir. “فَانظُرْ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ / Allah’ın rahmetinin eserlerine nazar et.”¹, yahut “فَلْيَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا” / Yeryüzünde gezip dolaşın ve nazar edin.”² Bu gibi ayetlerde bizden istenen şey, külli idraktır. Meallerde bu gibi ifadeler yanlış tercüme ediliyor.

İdrak, insan idraki üçe ayrılır: Bir aklın idraki var. Bir kalbin idraki var, Kur’an bunun üzerinde çok durur. Bir hissi idrak. *Akli idrak*, tefekkürle, tezekkürle, tedebbürle bir şeye ulaşmaktır. *Kalbi idrak*, akli idraki de yanına alarak basiretle, ferasetle, ibretle bir şeyi anlamak ve kavramaktır. *Hissi idrakse* “medârik-i hamse” dediğimiz beş duyu organımızla, göstergeler marifetiyle bellediğimiz, kavradığımız her şeydir.

Görsel idrak dediğimiz şey ise aslında hissî idraklerin yani beş duyumuzun sadece bir çeşididir. Ve sadece surete, sadece şekle, sadece imaja takılıp kalınan bir idrak seviyesidir. Bu nedenle eksik bir idraktır.

Görsel idrak egemen olunca insan her hakikati suret üzerinden ancak idrak edebiliyor. Seyircinin idrakinde belirleyici olan hakikat değil; suret oluyor. İşittiğimiz bir kelime, bir söz, bir konuşma dahi ona eşlik eden suret üzerinden mutlaka sınırlandırılıyor. İnsan, gözünün gördüğünden başka bir şey işitmiyor. Kulak, işittiğine değil, gözün gördüğüne tabi oluyor. Görsel idrak bütün bu duyu ve idrakleri âdeti tek başına yönetiyor.

Değerli Gençler,

Bu eksik idrakle insanın Rabbini bilmesi, ona inanması, onunla ilişkisini temellendirmesi neredeyse imkânsızlaşıyor. Kur’an’ın ifadesiyle -hani Hz. Musa’ya söylediği bir ifade- “لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ”³ sadece gözle insan, Allah’ın varlığını idrak edemez. Bu eksik idrakle insan, Allah ve ahiret inancını temellendiremez. Zira bu eksik idrakte hakikatin yerini vehimler alıyor. İmaj, suret, görüntü, hakikatin yerine geçiyor. Dünya; sîreti olmayan bir surete, bir sahneye dönüşüyor. İnsanlar ise bu sahnenin seyircisine dönüşüyor. Hakikati olmayan bir imaja evriliyor. Görsel idrak, insanın, kendisiyle, varlıkla ve âlemle ilişkisini sadece görülene indiriyor. Aslında bu eksik idrakin temelinde şirk vardır. Şirk dediğimiz şey –haşa– taptığımızı sadece görsele ve görülene indirgemesidir insanların. Kiliseye giren ikon nasıl girdi? Böyle girdi. Pek çok dindeki put, heykel, aslında bu şekilde ortaya çıktı.

Görsel idrak sadece inanç dünyamızı etkilemiyor; ahlaki da etkiliyor, görsel idrake mahkûm olmak. Ahlakı dönüştürüyor. Görsel idrakin egemenliği insanın tahayyül edemeyeceği gayri ahlaklılıkları görselleştiriyor. Cinsiyeti metalaştırıyor. Mahremiyeti yok ediyor. Cinsiyeti

¹ 30/Rûm, 50.

² 29/Ankebût, 20.

³ 6/En’âm, 103.

metalaştırır sektörler doğuruyor. Ekran Uygarlığındaki görsellerin kahir ekseriyeti maalesef gayri ahlaki, gayri insani unsurlardan oluşuyor. Görsel idrakin egemenliği; bakma ameliyesini şehvete dönüştürüyor, görme ameliyesini hazza dönüştürüyor. Hatta hayallere ve rüyalara bile hükmeder hâle geliyor: ya insanın hayalini yok ediyor yahut seyrettiği görsellerle hayalini de inşa ediyor. Hayal ölünce *Dostlar*, şiir ölür. Hayal ölünce sadece şiir olmez; hakikatin beyanı olan edebiyat yok olur. Hayal ölünce varlığın aynası olan sanat -gerçek sanat- ortadan kalkar.

Dahası görsel idrakin egemenliği, insanı, bir idrak ölümüne maruz bırakıyor. Bugün insanoğlunun karşı karşıya kaldığı en büyük tehlike, en büyük ölüm, idrak ölümüdür. İdrak ölünce; insan konuşur, ama konuşması hikmet olmaz. Düşünür, ama düşüncesi ibret olmaz. İşitir, ama işitmesi hakikat olmaz. Bakar, ama bakışı basiret olmaz. Kur'an'ın ifadesiyle “لَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا / gözleri var ama görmezler, وَلَهُمْ أَلْصَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا / kulakları var ama onlarla işitmezler.”⁴ Hatta “حَتَّمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ / Allah onların kalplerini mühürlemiştir, وَعَلَى سَمْعِهِمْ / kulaklarını mühürlemiştir, وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ / gözlerinde de bir perde oluşur, görmezler hakikati.”⁵

Değerli Kardeşlerim,

Görsel idrakin egemenliği, bütün bunların dışında insanlığı, bağımlılık derecesinde üç hastalıkla karşı karşıya bırakıyor. Asrın Gazâlî'si olarak adlandırılan ve hâlâ yaşayan Fashî büyük âlim var. Adı, -filozof- Taha Abdurrahman. Taha Abdurrahman'ın kavramlarını kullanacak olursak bu üç hastalık -ki bu konuya müstakil kitaplar ayırmıştır-; *teferrüç*, *tecessüs* ve *tekeşşüf* hastalıkları diye adlandırıyor.

Teferrüç hastalığı; bakma, izleme ve seyretme bağımlılığıdır. Her şeyi bir surete indirgeme, bir imaj olarak görme çarpıklığıdır. Müşahede ayrı bir şey; *teferrüç* başka bir şeydir. *Teferrüç*, varlığın, âlemin, hakikatin şahidi olan insanı, o değerli insanı sadece suretin, şeklin, görselin bakıcısına çeviriyor. *Teferrüç*te sadece faydalanmak vardır, yararlanmak vardır, haz almak için seyretmek vardır yahut boş vakit geçirmek vardır, hedonizme götüren bir seyircilik vardır. Görsel idrakin egemenliğiyle insan, ekran karşısında âdeta âlimin dizinin dibindeki talebeye dönüşüyor. Mihrabın önündeki abide dönüşüyor. Öyle bir seyircilik doğdu ki, akli göze indirgiyor, gözü dokunan ele dönüştürüyor. Helal-haram ayırt etmeksizin her şeye göz dikiliyor. Ancak Rabbimiz ne buyuruyor: “لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ” / Sakın ola ki, iki gözünüzü dünyalıklara dikmeyin.”⁶ buyurarak bu konuda bizi uyarıyor.

Görsel idrakin egemenliğiyle insanlığı kuşatan ikinci hastalık *tecessüs* hastalığıdır. *Tecessüs*, başkasının özeline sahip olma arzusudur. Başkasının özel hâllerini takip etme tutkusudur. *Ekran Uygarlığı*nın her ferdi *tecessüs* hastalığına yakalanıyor. “وَلَا تَجَسَّسُوا”⁷ buyurduğu hâlde Rabbimiz, “Başkalarının ayıplarını araştırmayın.” dediği hâlde insanlar bunu çokça yapıyor. Herkes herkesi gözetliyor. Başkasının özel hayatına nüfuz edip tüm mahremiyeti ele geçirmeye çalışıyor; mahremiyet âdeta ortadan tamamen kalkıyor. İnsan; bireyde, toplumda ve âlemde ne varsa her şeyi bilmek istiyor. Bu yolla her şeye tahakküm ediyor. *Ekran*

⁴ 7/A'râf, 179.

⁵ 2/Bakara, 7.

⁶ 15/Hicr, 88.

⁷ 49/Hucurât, 12.

Uygarlığında insan, âdeta Allah'ın rakîb (her şeyi gözeten), habîr (her şeyden haberdar olan), alîm (her şeyi bilen) sıfatlarıyla yarışıyor.

Üçüncü hastalık, görsel idrakin egemenliğinden dolayı hepimizi kuşatan üçüncü hastalık *tekeşşüf* hastalığıdır. Yani görülme ve seyredilme hastalığıdır. Tekeşşüf, teferrücün aksidir. Yani seyretme değil seyredilme arzusudur. Sürekli kendisini takdim etme, arz-ı endam etme ihtiyacıdır. İnsan âdeta ekrandaki görüntüsüne âşık oluyor. İyi kötü ayırt etmeden bütün yaptıklarını cümle âlemle paylaşıyor. Bu şekilde toplumun genelinde kötü, çirkin, uygunsuz görülen şeyler sıradanlaşıyor. Bütün kötülükler genelin kanıksadığı, alelaide uygulamalar hâline geliyor. Allah Resulü bir hadisinde bakın ne buyuruyor: “كل أمتي معافا إلا المجاهرين / Ümmetim yaptığı hatalardan dolayı affedilecektir; mücahirler müstesna.”⁸ Mücahir kim? Yaptığı kötülük ve çirkinlikleri cehrileştirip, alenileştirip herkesle paylaşan, demektir.

Değerli Dostlar,

Peki, bütün bu kötülükler karşı çare nedir? Din-i Mübin-i İslam neyi öneriyor? Görsel idrakin egemenliğinden nasıl kurtuluruz? İdrak ölümüne maruz kalmamak için ne yapmamız gerekir?

Öncelikle ifade etmek isterim ki, görsel idrakin egemenliğine sadece sevap-günah, sadece emir-nehî, sadece helal-haram üzerine bina edilen bir din diliyle karşı koyamayız. Yasaklayarak gerçekleştiremeyiz bunu. Mücerret emirlerle, yasaklarla bu egemenliğe son veremeyiz. Ahlakı, ahkâmın akli olarak görmeyen bir anlayışla görsel idrakin egemenliğine karşı duramayız. Değerler felsefesini kaybetmiş, değerler hiyerarşisi bozulmuş, gaye değerler ile vesile değerleri birbirine karıştırmış bir ahlak nizamıyla bunun üstesinden gelemeyiz. Görsel idrake mahkûm olmuş bir din diliyle görsel idrakin egemenliğine karşı koyabilir miyiz? Bu sektörün ürettiği dijital vaizlerle ve sanal cemaatlerle de bu işin altından kalkabilir miyiz? Elbette kalkamayız.

Şüphesiz, Din-i Mübin-i İslam'ın bu konuda insanlığa sunduğu sayısız kurtuluş reçeteleri vardır. Ben sadece birisi üzerinde durmak istiyorum. O da İslam'ın insanlığı davet ettiği büyük bir ahlak, *hayâ ahlakı*. Ancak hayâ pek çoğumuzun bildiği manada basit utanma duygusundan ibaret değildir. Hayâ ile hayat aynı kökten gelir.

Evet, Gençler,

Hayâ hayattır. Bizi kötülüğe götürecek her türlü şeyden uzaklaştıran, Rabbimizin daima bizimle beraber hazır ve nazır olduğu şuurudur, hayâ. Hayâsızlık gerçek bir idrak ölümüdür. İdrak ölümüne maruz kalan insanı yeniden ihya etmenin yolu hayâdan geçer. Görsel idrake esir olmamanın yolu, İslam'ın en büyük ahlakını yeniden keşfederek evrenselleştirmekten geçer.

Değerli Dostlar,

Bugün Rabbimizin Yüce Kitab'ında “قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ / Mümin kullarıma, iman eden kullarıma söyle, gözlerini sakınsınlar.”⁹, “وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ” / İman eden

⁸ Buhârî, Edeb 60; Müslim, Zühd 52.

⁹ 24/Nûr, 30.

kadın kullarıma söyle, onlar da gözlerini sakınsınlar.”¹⁰ Bu ayetleri bugün çok daha iyi anlıyoruz.

Bugün, Allah Resulü'nün hayâ ile imanın birbirinden ayrılmayacağını ifade eden çok sayıda hadisi var; onları daha iyi anlıyoruz: “الحياء شعبة من الإيمان / Hayâ imandan bir şubedir.”¹¹, “الحياء / İman ve hayâ / İman ve hayâ / Hayâ imandandır.”¹², “الحياء والإيمان قرناهما فإذا رفع أحدهما رفع الآخر”¹³ Bütün bu hadisleri bugün çok daha iyi anlıyoruz.

Hatta Allah Resulü, bütün bunları daha farklı bir şekilde şöyle ifade etmiştir. Bir hadisindeyse hayâyı, İslam'ın en temel ahlakı olarak tarif eder: “إن لكل دين خلقا وخلق الإسلام الحياء / Her dinin bir temel ahlakı vardır. İslam'ın temel ahlakı hayâdır.”¹⁴ Buna göre hayâ, sadece bir değer değil; değerler üreten külli bir ahlakır.

Başka bir hadiste hayâyı bütün peygamberlerden gelen ortak bir ahlak, ortak bir değer olarak ifade etmiştir: “إن مما أدرك الناس من كلام النبوة الأولى / İlk peygamberlerden bütün insanlığa intikal eden bir söz vardır. إذا لم تستح فاصنع ما شئت / Eğer hayâ etmezsen, dilediğini yap, dilediğini yapabilirsin!”¹⁵ buyurur.

Allah Resulü bir gün hutbede şöyle buyurmuştur: “استحيوا من الله حق الحياء / Gerçek manada Allah'tan hayâ ediniz.” Abdullah b. Mes'ûd ayağa kalkar, der ki: “نستحي من الله والحمد لله يا رسول الله / Hamdolsun, biz Allah'tan hayâ ediyoruz.” “ليس ذلك” / Öyle değil, der Allah Resulü (sav.). “من استحيى من الله حق الحياء؛ فليحفظ الرأس وما وعى / Her kim Allah'tan gerçek manada hayâ ediyorsa başını ve başının ihtiva ettiği bütün organlarını; aklını, dilini, gözünü, kulağını, dilini her türlü kötülükten koruyacak ve muhafaza edecek. “من استحيى من الله حق الحياء؛ فليحفظ البطن وما حوى، / Her kim Allah'tan gerçek manada hayâ ediyorsa karnını ve karnının ihtiva ettiği bütün organları her türlü kötülükten koruyacak. “وليزكر الموت والبلوى / Ve bunun bir göstergesi olarak da imtihan içerisinde olduğu ölümlü bir dünyada yaşadığının daima farkında olacak.”¹⁶ Böylece hayâyı külli bir ahlak çerçevesinde tarif ediyor, Allah Resulü. Buna göre hayâ, tıpkı takva gibi Allah'a karşı bir sorumluluk bilinci, bir zırh. Allah Resulü'nün ifadesiyle “الحياء كله خير” / Hayânın tamamı hayırdır.”¹⁷ Hayâ, mahza iyiliktir.

Kıymetli Kardeşlerim,

İslam âlimleri hayâyı dörde ayırmışlardır. Birincisi *el-hayâ'u minellah* / Allah'tan hayâ. İkincisi *el-hayâ'u mine'l-melâike* / Allah'ın meleklerinden hayâ. Çünkü “ما يَلْفُظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ”¹⁸ Kiramen Katibin taşıyoruz. Üçüncüsü *el-hayâ'u mine'n-nâs* / bütün insanlardan hayâ. Dördüncüsü *el-hayâ'u mine'n-nefs* / insanın kendisinden hayâsı. Aslında insanın kendisinden hayâ etmeye başlaması, aynı zamanda Allah'tan, meleklerden, insanlardan da

¹⁰ 24/Nûr, 31.

¹¹ Müslim, İmân, 58; Nesâî, İmân, 16.

¹² Müslim, İmân, 59.

¹³ Hâkim, *Müstedrek*, 58.

¹⁴ İbn Mâce, Zühd, 17.

¹⁵ Buhârî, Edeb, 78.

¹⁶ Tirmizî, Sıfâtü'l-Kıyâme, 24.

¹⁷ Müslim, Kitâbu'l-İmân, 37.

¹⁸ 50/Kâf, 18.

hayâ etmeye başlaması demektir. İnsanın kendisinden hayâ etmesi; kendisine olan saygının bir ifadesidir. İnsan olmanın izzet ve onuruna kişinin sahip olmasıdır.

Kısaca görsel idrakin egemen olduğu bu *Sanal Ekran Uygarlığı*nda hayâ ile ancak yeniden hayat bulabiliriz. Bütün insanlığın hayâ ile ihyaya, hayâli bir dirilişe ihtiyaç var.

Değerli Kardeşlerim,

Peki, hayâyı hayata nasıl indirebiliriz. Hayâ ile yeniden hayat bulabilmek için her şeyden önce din anlayışlarımızı, dinî bilgilerimizi, hatta dinî bilgi sistemlerimizi yeniden gözden geçirmemiz gerekiyor. İdrak ölümüne maruz kalmamak için insan ile Allah arasındaki ilişkimizi tanzim eden bilgilerimizi, insanın insanla, insanın tabiatla olan ilişkisini düzenleyen anlayışlarımızı yeniden ele almamız gerekiyor.

Bunun için öncelikle Rabbimizle olan ilişkimizi *şehadet misakı* üzerine bina etmeliyiz. Hani bir “Eşhedü” var, bir “Amentü” var. Allah’la şehadet ilişkisi içinde olmak yani “Eşhedü”; her an o bana şahit, ben de ona şahidim, onun ayetlerine şahidim, onun esmasına, onun nimetlerine şahidim demektir. Ve bunu daima birlikte müşahede etmektir. Rabbimiz bize şah damarımızdan daha yakın: “وَتَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ”¹⁹ Bu şuurda olmaktır. Nefsimizle, kendimizle kalbimiz arasındaki bir yerde; “وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ” / Rabbin nefsiyle kalbi arasındadır.”²⁰ Bunu hissetmektir, aslında. Allah’ı her daim görüyormuşçasına ihsan mertebesine ulaşmak. İhsan sahibi muhsindir. Muhsin, seyirci değil; şahittir. Şahit olabilmek için müşahit olmak yani varlığa, kâinata müşahede etmek gerekir. Müşahit olan, meşhut olur, olduğunu fark eder. Ne demek? Allah’ın da kendisini, her sözünü, her hâlini, her davranışını müşahede ettiğinin farkındadır. O yüzden tekrar ediyorum: İmandaki “Amentü” ayrı bir şeydir, “Eşhedü” başka bir şeydir.

Hayâ ile hayat bulabilmek için ahlakî merkeze alan gerçek bir dindarlık anlayışına ihtiyaç var.

Gerçek dindarlıkta Allah’a iman, kuru bir tasdik ve öğrenimle elde edilen bir malumat değildir; büyük bir hâldir, tertemiz bir hayattır. Hayatın tezahürü, her davranışa dönüşen ahlaktır.

Gerçek dindarlık, ancak külli bir idrakle hareket eden akıl, kalp ve ruhla barışık bir dindarlıktır. Beden böyle bir barışla gerçek saadete erer, kalp huzur bulur, mutmain olur, sakinete kavuşur. “Kalpler ancak Allah’ı zikrederek mutmain olur. / لَا يَذْكُرُ اللَّهُ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ”²¹

Gerçek dindarlıkta dinin buyruklarıyla bütünleşmiş akıl ve hikmet esastır. Akıl ve vicdan ilahî iradeye teslim olur. Dindar insan, bütün eşyaya, varlığa ve kâinata rahmet nazarıyla müşahede eder.

Gerçek dindarlık, insanı bütün köleliklerden, ekran da dahil bütün bağımlılıklardan, bütün esaret çeşitlerinden azade eder, özgür kılar. Ruhu köleleştiren, kalbi işgal eden, akli ve vicdanı körelten her şeyi reddeder.

¹⁹ 50/Kâf, 16.

²⁰ 8/Enfâl, 24.

²¹ 13/Ra’d, 28.

